

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ П. СКОРОПАДСЬКОГО В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В УКРАЇНІ

© Дещинський Л.Є., 2008

Проаналізовано зовнішньополітичну діяльність і міжнародні відносини гетьманського уряду П. Скоропадського в період національної революції в Україні.

In this article the foreign activity of Ukraine during the Hetman's is analyzed. The period after subscription of the Brest's peace pact and the austro-germane occupation is considered.

Кожний народ в переламні моменти свого розвитку, коли перед ним постають для вирішення доленосні проблеми, завжди звертається до свого історичного досвіду. Не виняток в цьому і український народ. Сьогодні, коли історія знову поставила на порядок денний питання відродження самостійної Української держави, ми повинні особливо пильно вивчати досвід нашого національно-державного будівництва. Як відомо, протягом майже трьох століть поневолення українська державність відродилася у 1917 р. на Наддніпрянській Україні. Важливим чинником в її утвердженні став вихід України на міжнародну арену, налагодження відносин з іноземними державами, проведення самостійної зовнішньої політики.

Уряд П. Скоропадського, що став на чолі Української держави 29 квітня 1918 р., головним завданням зовнішньої політики ставив подальше налагодження відносин із іншими державами світу. Він встановив дипломатичні відносини, крім Німеччини та Австрії, із Швейцарією, Болгарією, Польщею, Фінляндією, Туреччиною і навіть з більшовицькою Росією. Завдяки дипломатичним зусиллям до Української держави було прилучено: Гомельський повіт Могилевської губернії, Путивльський і Рильський повіти Курської губернії – до Чернігівщини (Суданський, Гайворонський, Білгородський, Корочанський), а також Валуйський повіт Воронежської губернії до Харківської губернії. Річицький, Пінський і Мозирський повіти Мінської губернії було об'єднано в окремий округ (староство) в складі Української держави. Вперше за сотню років в українську державно-політичну систему інтегрували Холмщину, Підляшшя, 12 повітів Берестейщини.

Конструктивно розв'язався територіальний спір із Донецьким урядом: до України відійшов Маріуполь з околицями. Завдяки активній зовнішній політиці Гетьманату громадсько-політичні кола Криму виявили бажання увійти на правах автономії до складу Української держави. І хоча входження півострова було юридично оформлене, проте остаточно гетьманська влада там не закріпилася через загострення військово-політичної ситуації. Зав'язався багатообіцяючий українсько-румунський діалог щодо вирішення проблем українських земель Бессарабії (Акерманщини і Хотинщини), окупованих Румунією. Розроблялись і проекти федеративного входження етнічно української Кубані до складу Української держави [1].

Окремо варто сказати про відносини України із більшовицьким Раднаркомом. Відомо, що Брестський мирний договір зобов'язував більшовицьку Росію наполягати на якнайшвидшому підписанні договору, що створило б можливість стабілізувати відносини у Східній Європі, а також вирішило б питання повернення біженців із Росії в Україну, і навпаки.

22 травня 1918 р. для ведення переговорів прибула делегація з Москви в кількості близько 40 осіб. Очоловав її Раковський і його заступник Мануїльський. Головою української делегації на переговорах був професор С. Шелухін, заступником – І. Кістяківський, а з 10 серпня – П. Стебницький. Переговори велися російською та українською мовами за допомогою перекладів. Обговорюва-

лися питання воєнних дій, фінансів, транспорту, поштового зв'язку, обміну полоненими, економічних та культурних відносин. Надзвичайно гостро стояло питання кордонів. Воно загострилося ще й тому, що українське населення, яке проживало компактно у прикордонних з Україною російських губерніях, ставило питання приєднання цих територій до України.

12 червня було підписано попередній мирний договір. Встановлювалися умови повернення біженців і місця переходу ними кордонів. Було відкрито українські представництва в Москві та Петрограді, 30 консульських представництв у різних містах Росії, які зайнялися питаннями біженців в Україну.

Більшовицька делегація усіляко затягувала переговори. Цей час використовувався для комуністичної пропаганди. В Україну прибувала під дипломатичним прикриттям велика кількість більшовицьких агітаторів. Антиукраїнську пропаганду проводив голова делегації Раковський. Крім того, делегація Росії відмовилася визнати право України на території, на яких проживало автохтонне українське населення. Переговори зайшли у безвихідь.

Ведучи офіційні переговори, більшовицька делегація потай налагодила зв'язки з Українським національно-державним союзом, який, готуючи повстання проти гетьманського уряду, звернувся за допомогою до більшовиків. На квартирі заступника фінансів В. Мазуренка обговорювали питання повстання в Україні, з одного боку, Х. Раковський та Д. Мануїльський, а з іншого, – В. Винниченко та М. Шаповал [2].

8 листопада 1918 р. українсько-російські переговори були припинені. Російські війська сконцентрувалися на кордонах з Україною, щоб у період повстання, яке готувалося, здійснити вторгнення на українські землі.

Виконуючи вказівки німецького окупаційного командування, уряд П. Скоропадського у своїй зовнішній політиці змушений був проводити прони́мецьку орієнтацію. Однією з умов німецької адміністрації, на яких німці погодилися на переворот, було визнання умов Брестського миру, підписаного з Україною. У той самий час постійно наголошувалося на спільних інтересах Німеччини та Української держави. Панувала думка, що Німеччина, не маючи спільних кордонів з Україною та за відсутності спільних територій, сприятиме зміцненню України, яка зменшуватиме російську небезпеку і робитиме протидію Польщі. Крім того, були сподівання на економічне співробітництво, що мало би поєднати природні багатства України з промисловістю Німеччини.

Поводження німецької окупаційної влади не сприяло налагодженню добрих відносин між обома країнами. Населення України не схвалювало прони́мецьку політику гетьмана. Тому безпосередні відносини налагоджувалися лише в Берліні [3].

Першим головою української дипломатичної місії у Німеччині був Севрюк, один із членів делегації України на переговорах у Бресті. Проте гетьман замінив його бароном Штайнгелем, з усім дипломатичним корпусом у німецькій столиці.

У Києві, своєю чергою, діяло німецьке посольство. В Харкові, Одесі, Катеринославі й Миколаєві були відкриті німецькі консульства. 24 липня Німеччина ратифікувала німецький мирний договір. Прони́мецьку орієнтацію уряду Української держави виявила поїздка в Німеччину голови Ради Міністрів України Ф. Лизогуба, а пізніше (з 4 до 17 вересня 1918 р.) і самого гетьмана П. Скоропадського. Німецький уряд організував гетьману пишний прийом. Його прийняв імператор Вільгельм II. У поїзді по Німеччині П. Скоропадський побував на заводах Круппа, у Кілі, здійснив подорож на підводному човні, об'їхав німецький флот на міноносці. Німеччина демонструвала перед гетьманом свою могутність. Однак, будучи зацікавленою у своєму союзнику на Сході, погодилася сприяти позитивному вирішенню для України питання Холмщини та Криму [4].

Складнішими були відносини з Австро-Угорщиною. Політика України з будівництва держави на етнічних українських територіях не збігалася з політикою Австро-Угорщини. Брестський мирний договір, що його підписала Австро-Угорщина з метою одержання з України хліба, перекреслив мрію поширити східний кордон до Дніпра й утворити на українських землях підпорядковану Габсбурзькій монархії слов'янську державу. Навпаки, Австро-Угорщина повинна була передати Україні окуповану австро-угорськими військами частину Холмщини, а також, як це

передбачалося таємним протоколом до Брестського договору, поділити Галичину і східну її частину приєднати до Буковини.

Австро-Угорщина будь-якими способами відтягувала ратифікацію Брестського мирного договору. Спочатку під впливом Польщі вона анулювала таємний протокол договору, що передбачав утворення із Східної Галичини і Буковини до 31 липня окремого коронного краю. Міністр закордонних справ Австро-Угорщини Буріан доводив, що вони "... уклали цей договір з урядом, який, як виявилось дуже скоро, не мав жодної реальної сили і який ми мусили нашим військом супроводити назад додому" [5]. Австро-Угорщина намагалася вплинути і на інших членів Четвірного союзу з метою відтягнути ратифікацію Брестського мирного договору з Україною. Так, 18 червня 1918 р. Буріан дав інструкції своєму представникові в Берліні поінформувати і переконати німецьких дипломатів, що коли Україна не виконає до визначеного у договорі терміну своїх матеріальних зобов'язань (поставити до 1 липня 1 млн. т зерна), то мирний договір треба буде вважати недійсним. Подібні інструкції Буріан наступного дня надіслав австрійським послам у Болгарії й Туреччині.

Однак Австро-Угорщині не вдалося створити "єдиний фронт" держав Четвірного союзу проти України. Першою прорвала цей фронт Болгарія, яка 15 липня 1918 р. ратифікувала договір. Його підписали у Відні Джеборов і Липинський. Болгарський цар Фердинанд призначив послом в Україні професора Софійського університету, колишнього міністра освіти Шишманова, який 1 серпня вручив гетьману вірчу грамоту. Послом України в Болгарії був Шульгин.

22 серпня Брестський мирний договір ратифікувала Туреччина. У Відні відбувся обмін ратифікаційними грамотами, які підписали від України Токаржевський-Карашевич, від Туреччини – посол Гусейн Пльмі-паша. Відкрилися посольства в Києві та Стамбулі.

Єдиною з держав Четвірного союзу, яка і далі затягувала ратифікацію Брестського договору, була Австро-Угорщина. Договір з нею залишився не ратифікований.

Гетьманський уряд налагоджував відносини з урядами інших держав. Велися переговори з Швейцарією, Іспанією, Данією, Швецією, Норвегією, Голландією, Італією, Персією. Добрі відносини встановилися з державами, що утворилися на території колишньої царської Росії: Фінляндією, уряд якої очолив давній приятель гетьмана П. Скоропадського генерал Маннергейм, Грузією, Литвою, Естонією. Якщо Центральна Рада мала офіційні дипломатичні відносини лише з Німеччиною, Австро-Угорщиною і Туреччиною, то Українська гетьманська держава обмінялася посольствами з 12 країнами. Загалом її визнали "де факто" або "де юре" 30 держав світу [6]. Гетьманський уряд робив спроби встановити відносини з державами Антанти. З цією метою у Берн (Швейцарія) виїхав Є. Лукашевич. Подібне завдання одержав від П. Скоропадського посол у скандинавських країнах І. Коростовець, якого замінив К. Лоський. Проте країни Антанти не пішли на встановлення відносин з Україною через кілька причин. По-перше, рішуче запротестувала Німеччина й Австро-Угорщина. По-друге, держави Антанти бачили чітко виражену пронимецьку політику гетьманського уряду. По-третє, уряд Франції стояв на позиції "єдиной й неделимой России". Англія і США, не маючи чіткого уявлення про українську проблематику, підтримали політичну концепцію Клемансо [7].

Проте варто зауважити, що після відкликання своїх дипломатів з України, британці продовжували уважно стежити за подіями у цьому регіоні. Британська місія у Берліні регулярно надсилала до Лондона рапорти про розвиток українсько-німецьких відносин. Так, вона повідомила управління розвідки про зустріч представників двох країн у Берліні. Темою цієї зустріч було утримання П. Скоропадського на посаді гетьмана та одержання для цього фінансової допомоги від німецького уряду. Британські дипломати в Берліні просили своїх колег у Форин Офісі надсилати їм інформацію про позицію кабінету щодо гетьмана Скоропадського для вжиття конкретних заходів. Зміст відповіді відділу військової розвідки був такий: "Треба дати зрозуміти в Берліні, що ми не бажаємо мати ніяких стосунків зі Скоропадським. Можливість, що він будь-коли буде для нас у пригоді, фактично виключена. Він з самого початку став знаряддям німців і тепер перебуває в одній компанії з Біскупським, Бермонтом та усіма цими російськими шукачами пригод, які завжди шкодять будь-якій справі, за яку вони беруться" [8]. Далі підкреслювалось, що поширення

інформації про вороже ставлення британського уряду до гетьмана допоможе послабити інтриги, що ведуть на його користь у Німеччині.

Крім того, британці почали замислюватись над можливістю селянського повстання в Україні. Адже збирання зерна, що розпочав гетьман, викликало невдоволення не тільки серед селян, а й поміж землевласників, які мусили сплачувати німецькій владі від 10 до 20 відсотків від вартості їхньої землі. Агітація проти гетьманського режиму та німецьких військ спочатку призвела до пасивного опору, а згодом до відкритих бунтів у різних регіонах України.

У листопаді 1918 р. англійський журнал "Нью стейтемен" пророкував селянську революцію "найжорстокішого характеру" як в російській, так і в австрійській частинах України. Однак така революція не встигла розпочатись, через крах Центральних держав. Після підписання перемир'я 11 листопада 1918 р. союзники наказали німецьким військам тимчасово продовжувати окупацію українських територій для створення бастиону проти більшовиків. Однак німецькі солдати, дисципліна яких була послаблена більшовицькою пропагандою та чутками про революцію вдома, почали поступово залишати Україну. Це значно похитнуло позиції гетьмана, який вирішив вжити заходи, аби покращити свою ситуацію й залишитися при владі.

За цих умов дипломатія України різко активізувала свою діяльність. Д. Дорошенко попрямував до Берліна, але коли він прибув туди, то там вже перемогла революція, і вести переговори не було з ким. Тоді він послав до Америки барона Розена, а сам поїхав до Швейцарії на переговори з італійським прем'єром В. Орландо. У ці ж дні український посол у Болгарії О. Шульгин отримав наказ від гетьмана вступити у переговори з американцями, але отримав від них відповідь, що США не визнають самостійної України, а прагнуть бачити її у федерації з Росією. Таку ж відповідь у Яссах отримав український посланець І. Коростовець від представників Франції і Англії. Останній передав від імені гетьмана, що у випадку, коли на шляху до визнання України як самостійної держави країнами Антанти стоїть його особа, то він може відійти від влади. Гетьманський посол доводив, що після того, як німецька армія залишить Україну, її відразу ж почнуть окупувати більшовики, але почув у відповідь, що проти останніх будуть використані сили Добровольчої армії. Зрозуміло, що представники Антанти не усвідомлювали реальних масштабів більшовицької загрози для України і, перебуваючи під впливом представників російських великодержавних шовіністичних кіл, повністю орієнтуватися на відновлення Росії у її колишніх межах, а України не визнавали і визнавати не планували [9].

У цей час Троцький офіційно заявив: "Питання про Південний фронт стало тепер для нас дуже різким. Німецький мілітаризм, безумовно, впаде; він буде змушений покинути Україну, а англо-французький мілітаризм поспішить його заступити. Нам треба зайняти Дон, Північний Кавказ і Каспій та підтримати робітників і селян України. Необхідна мобілізація усіх сил батьківщини, бо вони потрібні насамперед Південному фронту" [10]. Проти України було сформовано окрему VIII армію зі штабом у Воронежі під командуванням генерала Чернявіна, яка налічувала близько 75 тис. багнетів, 1400 кінноти, 170 гармат, 427 кулеметів, 6 бронепоездів. Уся ця маса людей і озброєння чекала відходу німців з України, щоб почати новий напад і знищити її самостійність [11].

В один і той самий день, 13 листопада, коли на таємному зібранні було обрано Директорію й остаточно вирішено негайно підіймати проти гетьмана січових стрільців, а в Москві більшовицькі керівники офіційно заявили про розрив Брестського договору, у Києві відбулося засідання Ради солдатських депутатів німецьких військ, розташованих у місті. На ньому було прийнято рішення про невтручання "у внутрішні справи українського населення" [12]. За умов, коли німецьке командування фактично не могло проводити в дію накази, які розходилися б із рішенням солдатських рад, це означало, що гетьманська Українська держава залишається без будь-якої зовнішньої підтримки перед загрозою більшовицької інтервенції.

Маючи надійну інформацію про підготовку військових виступів проти гетьманської влади як більшовицьких структур, так і радикального крила колишніх лідерів Центральної Ради на чолі з В. Винниченком та С. Петлюрою, гетьман П. Скоропадський не мав іншого виходу, як піти на відкритий союз з російськими військовими правими та правочентристськими колами в самій

Україні та за її межами. Надія на співпрацю із націонал-соціалістичними українськими силами була вже похована дворушницькою політикою лідерів Національного союзу. І навіть у випадку, якби українські та соціалістичні, національно-союзницькі структури справді об'єдналися б заради збереження Української держави, перед загрозою з боку більшовицької Росії та за умов паралічу військ розгромленої Німеччини, будь-який уряд у Києві, хоч трохи орієнтований у реаліях військово-політичної ситуації, що склалася, був би змушений шукати підтримки Антанти та йти на зближення з Добровольчою армією, а відтак і виконувати їхні певні політичні вимоги. В іншому випадку Україну чекало саме те, що й сталося на початку 1919 р.: більшовицьке завоювання, червоний терор і тотальне пограбування.

Проголосивши можливість федерації з небільшовицькою Росією в майбутньому, П. Скоропадський сподівався перехитрити як союзників, так і проросійські сили в Україні, й в такий спосіб зміцнити незалежність України ще до того, як Росія позбудеться більшовиків.

Заява гетьмана про майбутні зв'язки з Росією була підкріплена контактами його адміністрації з генералом Денікіним та деякими іншими групами. Так, у Ноті до представників Дону, Кубані, Тереку, Грузії та Добровольчої армії український уряд твердив, що на початку боротьби за воз'єднання Росії та її визволення від більшовиків було б доцільно скликати в Києві конференцію для обговорення питань стосовно майбутнього Росії.

Така конференція відкрилася 16 листопада 1918 р., але не в Києві, а в Яссах. Її учасники звернулися до представників Антанти з проханням про військову допомогу для боротьби з більшовицьким урядом. Незважаючи на запевняння П. Скоропадського у вірності спільній меті реставрування цілісної Росії, всі делегати були стурбовані тією небезпекою, якою був сам гетьманський режим. Крім того, інший український орган, що нещодавно з'явився на політичному горизонті під назвою Директорія, також викликав сильне занепокоєння. Російські делегати були впевнені, що затримка у виведенні німецьких військ з української території була пов'язана із намаганнями гетьмана завершити комплектування власної національної армії, здатної побороти росіян. Вони попередили союзників, що "... тільки негайний прихід сил Антанти може запобігти зростанню антисоціальних елементів, які занурять країну у вир хаосу та анархії" [1].

Однак і сам гетьманський уряд бажав швидшого приходу союзників. Ситуація в Україні і, особливо, в Києві була дуже складною. Німецькі війська, коли відходили, відкривали територію більшовикам, які просувалися далі вглиб України. Місцеві більшовики, підбадьорені цим успіхом, почали організовувати повстання, створювати та перешкоджати постачанню Києва продовольством. У той самий час війська Петлюри, ворожі до гетьманського режиму, наближалися до столиці. "Порятунок країни повністю залежить від країн Антанти", – писав прем'єр-міністр України Гербель у телеграмі до генерала Рауха. Він стверджував, що "... негайний наступ союзних військ на Київ має найважливіше значення".

Отже, інтереси Антанти та антибільшовицьких сил у колишній Російській імперії збігались, й інтервенція союзних військ в Україну була тільки питанням часу. На зустрічі союзних військ посланників у Яссах французький віце-консул у Києві Енно був призначений повноважним представником сил Антанти на півдні Росії. Відразу після свого приїзду до Одеси в грудні 1918 р. він надіслав до Міністерства закордонних справ України багато телеграм, які свідчили про те, що союзники збиралися визнати гетьманський уряд та нейтралізувати усі спроби зашкодити його роботі. Насамперед це стосувалося петлюрівської Директорії, яка проголосила себе новим урядом Української Народної Республіки. Енно заявив, що усі політичні питання, а також проблема самовизначення України будуть розглядатися після прибуття до Києва союзних збройних сил та політичних представників. 18 грудня 1918 р. двадцятитисячна французька армія увійшла до Одеси.

Протягом української національної революції український народ здобув історичний досвід боротьби за державну незалежність, яким повинні скористатися сучасні політичні лідери нації і держави, щоб уникнути аналогічних помилок.

Сьогодні, коли Україна стала самостійною державою, ми повинні якнайглибше вивчити історію боротьби за єдність і державність українського народу, засвоїти трагічні уроки минулого. Мусимо пам'ятати, що наріжним каменем розбудови української держави сьогодні, як і 92 роки тому, є передусім єдність нації і надійний захист від прихованої і часом відкритої московської

агресії. Потрібно зрозуміти, що розплачуватися доведеться надто дорогою ціною, як це вже було в нашій історії.

1. Курс лекцій з історії України та її державності // За ред. Л.Є. Дециньського. – Львів, 2000. – С.219. 2. Винниченко В. Відродження нації. – К., 1918. – С.158, 159. 3. Ковалів П. Дипломатична діяльність в часи Української держави // Український історичний календар-альманах „Червоної калини“ на 1939 р. – Львів, 1939. – С. 133, 134. 4. Дециньський Л.Є. Революційні події на Південно-Західному, Румунському фронтах і Чорноморському флоті. – Львів, 2002. – С. 261. 5. Історія міжнародних відносин України (1917–1992). – К., 1992. – С. 11. 6. Дециньський Л. Міжнародні відносини України в ХХ ст. – Львів, 2002. – С. 24–50. 7. Покровська І., Хорошилова Ю. Місія приречена на невдачу. – К., 2000. – С. 74. 8. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993. – С. 159, 160. 9. Там само. – С. 161, 162. Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов: Документы и материалы. – К., 1937. – С. 521, 522. 11. РДВІА, ф.2081, сп. 1, спр. 3, арк. 65. 12. Дециньський Л.Є. В єдності сила нації // Аудиторія, 21–27 січня 2000р. – Львів: ДУ „ЛП“. – С.7.

УДК 94(477)''10/14'': 438.41

С.В. Терський

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних та соціальних наук

ОБОРОННИЙ КОМПЛЕКС КНЯЖОГО МІСТА ПЕРЕСОПНИЦІ

© Терський С.В., 2008

Досліджуються особливості середньовічного військово-стратегічного комплексу одного із стольних міст Волині – Пересопниці. На тлі військово-політичної історії та стратегічного розташування міста у світлі археологічних досліджень аналізуються його середньовічні фортифікації. Подано характеристику найважливіших пам'яток його військової історії, більшість з яких ще належить поглиблено вивчати.

The process to accumulate of knowledge about medieval military complex and fortifications also thanks to archaeologist investigations of the Peresopnytcia in this article has been investigated. All this generalizations of the main monuments of the Peresopnytcia's military history has been investigations.

Княжа столиця Південно-Західного Погориння – місто Пересопниця відіграло визначну роль в історії України Х–ХV ст. як політичний та культурний центр України. Проте місто, розташоване на найважливішому сухопутному шляху Русі-України – з Києва до Західної Європи, було також визначним оборонним центром держави. З цього опорного пункту Київської держави у Західному Погоринні дружини пересопницьких князів нерідко відправлялись у далекі походи для опанування сусідніх територій.

Короткі публікації оглядів археологічних матеріалів з Пересопниці написані переважно автором цієї роботи, досі не дають повної уяви про оборонний комплекс міста [10–13, 15, 16, 20, 21]. Успіхи археологічних досліджень останніх десятиліть, проведених насамперед Волинською археологічною експедицією Львівського історичного музею у 1987–2006 рр., дають змогу розглянути згадані наукові проблеми у різних аспектах.

Місто Пересопниця протягом своєї понад чотирьохсотрічної історії неодноразово змінювало свій статус. Відповідно до цього відбувались зміни у топографії оборонних споруд. Топографія середньовічної Пересопниці значною мірою підпорядкована особливостям природного рельєфу.

Пересопниця у своєму розвитку пережила періоди формування міського осередку, столичний період та тривалий період занепаду. Для кожного з цих періодів була характерною своя військово-